"Різдва"

Це ікона про народження. Кожна дитина – це окремий всесвіт, що є одночасно частиною спільного буття. На іконі зображені: різдвяний павук як символ створення світу, червоний серп місяця, що виринає зі спогадів про перші смертоносні ракетні удари по Львову. Він перерізає вервечки колиски і перетворює її на домовину. Ця ікона про живих, мертвих і ненароджених (порожня люлька) дітей. Тут є і колиска Ісуса Христа, який, як і всі інші діти, беззахисним з'явився у цей світ.

Розділ I

ДЖЕК

Атеїст повинен бути весь час на сторожі.
Бог – гадаю, я можу бути відвертим – не зовсім делікатний.
C. S. Lewis *Surprised by Joy*

"Годиться нам терпіть і те, що ми на світ цей народились, і з ним свою розлуку неминучу"[1]

До кінця життя К. С. Люїс зберігав один, на перший погляд нічим не примітний, клаптик паперу – сторінку з відривного календаря. Лише дата на ньому могла видатися комусь дивною: 23 серпня 1908 року. Саме цього дня померла мама Люїса, у сорок п'ятий день народження батька. На пожовклому аркуші була цитата з *Короля Ліра* В. Шекспіра: "Годиться нам терпіть і те, що ми на світ цей народились, і з ним свою розлуку неминучу". Згодом ці слова, як загадковий код до внутрішнього світу видатного апологета К. С. Люїса, за побажанням брата Воррена, з'являться і на його надгробку. Сам Воррен називав їхнє дитинство "духовною хворобою", досвідом, який назавжди зранив обох братів і водночас став тією темною течією, що непомітно рухала думкою та уявою Люїса протягом усього життя[2].

Клайв Стейплз Люїс народився 1898 року у Стрендтауні (англ. Strandtown), передмісті Белфаста в Північній Ірландії[3]. Його батько, Альберт Джеймс, перший у родині вихідців із фермерського середовища, які переселилися до Ірландії, здобув професійну

---

[1] "Men must endure their going hence, even as their coming hither", В. Шекспір, *Король Лір*, пер. М. Рильського.

[2] Robert Lancelyn Green and Walter Hooper, *C. S. Lewis: A Biography* (London: HarperCollins 1974), 20-21.

[3] Douglas H. Gresham, *Jack's Life: The Life Story of C. S. Lewis* (B&H Books 2005), 3-4.

освіту й зробив кар'єру. Мати, Флоренс Августа з роду Гамільтон, походила з давнього роду священнослужителів, юристів та морських офіцерів. За словами самого Люїса, її генеалогія сягала "нормансього лицаря, чиї кістки лежать у Баттлському абатстві"[4]. Дідусь Люїса по материнській лінії Томас Гамільтон служив капеланом Королівського флоту під час Кримської війни й перебував у складі Балтійської ескадри[5]. Після повернення до Белфаста він одружився з Мері Воррен. У подружжя народилося четверо дітей, серед яких і Флоренс, мати Люїса, яку в сім'ї називали Флора. Вона стала першою жінкою-випускницею математичної спеціальності, яка навчалася в Королівському коледжі Белфасту (Queen's College Belfast)[6]. Незважаючи на успішність у навчанні й таланти, Флора обрала сім'ю і саме їй присвятила своє життя. Як згодом писав Люїс: "Дві родини, від яких я походжу, були настільки ж різними за темпераментом, наскільки й за походженням. Представники роду мого батька був справжніми валлійцями – сентиментальними, пристрасними й риторичними, їх було легко і розгнівати, і зворушити; це були люди, які багато сміялися, плакали і їм часто не щастило. Гамільтони були більш стриманим родом. Їхні уми були критичні й іронічні, вони мали великий талант до щастя – йшли прямо до нього, як досвідчені мандрівники йдуть до найкращого місця у поїзді"[7].

У чотири роки Люїс пережив першу втрату – загинув його пес Джексі. Саме після цього він заявив, що відтепер носитиме його ім'я. Спершу маленький Люїс уперто не реагував на жодні інші звертання, крім Джексі, згодом скоротив його до Джек. Так його називали рідні та друзі протягом усього життя.[8]

У дитинстві Люїса переслідували дивні й тривожні сни, незрозумілі вікна в реальність, яка здавалася майже пекельною. Найгіршими були не привиди, а комахи: їхні ламані рухи, сухий

[4] C. S. Lewis, *Surprised by Joy: The Shape of My Early Life* (New York: Harcourt, Brace & World 1955), 2.
[5] Green and Hooper, *C. S. Lewis: A Biography*, 15-16.
[6] Alister McGrath, *C. S. Lewis – A Life: Eccentric Genius, Reluctant Prophet* (Tyndale House Publishers 2013), 21.
[7] Lewis, *Surprised by Joy*, 2-3.
[8] Gresham, *Jack's Life: The Life Story of C. S. Lewis*, 2.

механічний звук, відчуття "живої машини", що викликає глибоку інстинктивну відразу. Ця дитяча фобія мала цілком реальне джерело – ілюстрації з недитячої книжки Джона Любока *Мурахи, бджоли, оси* (англ. Ants, Bees and Wasps). Згодом, у підлітковому віці, зацікавлення ентомологією майже звільнило його від страху, об'єктивне знання, як він згадував, має очищувальну силу. Ба більше, таємничий світ тварин став одним із ключових у творенні Нарнії. У 1905 році сім'я Люїса переїхала до нового будинку. Довгі коридори, тиша на верхніх поверхах, горище, де можна було ховатися й мріяти, а головне, нескінченні полиці з книжками стали чарівним світом для його уяви. Через природну незграбність і нелюбов до спорту, він не міг будувати кораблі чи замки з картону або грати у футбол, тож вимушено відкрив для себе світ письма, в якому уява може створити замки, значно кращі за картонні. У своєму маленькому "кабінеті" на горищі він писав ілюстровані історії про "лицарських мишей та кроликів". Вони стали першими спробами поєднати любов до казкових тварин із лицарськими пригодами[9]. Саме там, на перетині самотності, страхів і нескінченного читання, почав формуватися письменник Клайв Стейплз Люїс.

Брати Люїси захоплювалися світом тварин із книжок Беатріс Поттер та з природного середовища поблизу дому. Майбутній автор *Хронік Нарнії* не просто спостерігав за тваринами, а уявляв їх як живих балакучих персонажів, надихнувшись казками Поттер. Саме книжка *Вивірка Нуткін* вперше викликала у Люїса "радість" – глибоке трепетне захоплення, що змушувало його тремтіти. Це відчуття було швидкоплинним, але настільки значущим, що Люїс не полишав роздумів про його природу та джерела до кінця життя. Згодом сім'ю спіткала одна з найбільших втрат – смерть матері Флори. Цей удар став для Люїса першим духовним зламом: "Настала ніч, коли я хворів і плакав від головного та зубного болю, і засмучувався, бо моя мати не приходила до мене. Це було тому, що вона теж була хвора", – описував Люїс. "Смерть моєї матері стала нагодою для того, що дехто (але не я) міг би

[9] Lewis, *Surprised by Joy*, 5-7.

вважати моїм першим релігійним досвідом. Коли її стан визнали безнадійним, я згадав, чого мене вчили: що молитви, принесені з вірою, будуть вислухані. Відповідно, я поставив собі за мету викликати силою волі тверде переконання, що мої молитви про її одужання будуть дієвими; і, як мені здавалося, я цього досяг. Коли, незважаючи на це, вона померла, я змінив думку і переконав себе, що має статися чудо. Цікаво те, що моє розчарування не мало жодних наслідків, окрім самого факту розчарування. Це не спрацювало, але я звик до того, що речі не працюють, і більше про це не думав"[10]. Через багато років, коли Люїс знову переживе втрату – смерть дружини від раку, – він опише втрату матері як своє перше зіткнення з богопокинутістю[11]. Коли молитви про одужання мами не були почуті, Люїс дійшов болісного висновку: або Бог байдужий, або Його взагалі немає. Цей висновок буде з Люїсом протягом усього його життя. Він стане наріжним для його першої апологетичної праці *Проблема страждання* і останньої книжки, виданої посмертно, *Листи до Малкольма*, де Люїс повертається до спроби осмислити не вислухану молитву.

Смерть матері віддалила Люїса не тільки від Бога, а й від батька, який так і не оговтався після втрати. "Все, що робило будинок домом, зрадило нас; усе, крім одне одного. Ми щодня зближувалися, двоє наляканих хлопчаків, що туляться, щоб зігрітися, у похмурому світі". Менш як за місяць після смерті матері обох братів відправили до закритої школи, яку Люїс згодом назве "концентраційним табором", де панували лицемірство і приниження. Парадоксально, але там у ньому вперше прокинувся релігійний страх, що спонукав його читати Біблію, слухати голос сумління і регулярно ходити до церкви[12].

Погляди Люїса змінювалися разом зі середовищем – учителями, друзями й книгами, адже ще до повноліття він змінив кілька шкіл. Навчався в Кемпбел-коледжі (Белфаст), потім у школі Шербур (Малверн), яку Люїс називав "Шартр", у коледжі Малверн (у біографії – Віверн) та у "Великого Причепи" Вільяма

[10] Lewis, *Surprised by Joy*, 9-10, 13-14.
[11] C. S. Lewis, *A Grief Observed* (London: Faber & Faber 1964), 9.
[12] Lewis, *Surprised by Joy*, 13, 22-23.

Кіркпатріка[13]. Саме Кіркпатрік, якого Люїс називав Кірк, навчив його, як обрамити романтичність духу в сувору позитивістську логіку та виструнчену сократівську аргументацію, що згодом йому дуже згодилось у викладанні, а після його навернення – й у формуванні авторського апологетичного методу[14]. Люїс згадував учителя як упертого й дошкульного атеїста, але водночас підкреслював, що "його міркування про християнство змусили навчитися мислити самостійно"[15].

Розрив із християнством, як писав Люїс, стався у час його навчання в коледжі Малверн (Віверн). Це не був одномоментний епізод, радше сукупність досвідів, що розмивали віру. Серед них підліткові забави з окультизмом, які пізнав через вихователькуу. Вони пробудили у ньому "духовну хтивість", що спричинила поступову втрату почуття страху й трепету в молитві. А врешті – повне розчарування в собі. Люїс почав вважати, що його молитва "не працює", після чого з'явився нав'язливий страх, що він не здатний молитися "правильно", але "мусить", і це геть відкинуло його від християнства. Усе це, наклавшись на тінь сирітства й раннього горя, згодом сформувало той етап бунту й відчуження, який стане одним із ключів до його майбутнього навернення. Люїс також зізнався, що він не просто не вірив у Бога, а ненавидів Його. А найбільше за те, що Той створив світ, в якому так багато несправедливості[16]. Очевидно, що для Люїса не було проблемою визнати існування Бога, хоч він про це й не говорить, але сама ненависть до Бога робить Його присутненим.

Тоді ж Люїс відчував глибоке внутрішнє роздвоєння, ба навіть своєрідну внутрішню антиномію: "Внутрішнє життя – духовна пустеля і туга за Радістю, зовнішнє – шум, веселість, успіхи; чи ж навпаки: звичайне життя повне неприємностей, а всередині

[13] Через заплутаність та неточність в автобіографії Люїса подаємо перелік, сформований McGrath: *C. S. Lewis – A Life*, 44-66.
[14] Eric McGlaughlin, "The Atheistic Influences of the Christian Apologist Inklings Forever", *A Collection of Essays Presented at the Second Frances White Ewbank Colloquium on C. S. Lewis & Friends* 2 (1999): 106-109.
[15] C. S. Lewis, *Miracles* (Macmillan 1978), 69.
[16] Lewis, *Surprised by Joy*, 38-47, 78-79.

повне блиску Радості". Ця Радість (англ. Joy) – не емоція, не психологічний комфорт, а особливий досвід спраглої відсутності, туги, що спричиняли болюче передчуття чогось вищого. Ця радість стала одним із ключових мотивів його майбутньої творчості. Навіть у роки свідомого атеїзму вона була тією "метафізичною жилкою", яка не дозволяла йому замкнутися в матеріалістичному світогляді. Люїс підкреслював, що ця радість є радше технічним терміном. Вона відрізняється від Щастя (англ. Happiness) і від Задоволення (англ. Pleasure). Радість (у моєму сенсі) має одну, і лише одну, спільну з ними характеристику: той факт, що будь-хто, хто її пережив, захоче знову. Крім цього, і якщо розглядати лише за якістю, її майже так само добре можна було б назвати особливим видом нещастя чи горя. Але це такий вид, якого ми хочемо. "Я сумніваюся, що хтось, хто її скуштував, коли-небудь, якби мав владу над обома , обміняв би її на всі задоволення світу. Але ж Радість ніколи не в нашій владі, а задоволення часто в ній"[17], – наголошував Люїс.

Водночас християнство дедалі більше здавалося йому релігією "несмаку" з гидкими храмами, нудною музикою та заскорузлими проповідями. Але найбільше його відштовхувало не це, а сам інституційний авторитет Церкви. Усе, що нагадувало про вертикаль влади, викликало в ньому протест. Лише Мільтон і краса стародавньої архітектури Вівернської церкви могли на якийсь час повернути йому відчуття гармонії між вірою та естетикою[18]. Ненависть, спрямована на Бога, який формально "не існує", окреслювала щось набагато більше, ніж здавалося на перший погляд. Головною проблемою для Люїса було співвідношення страждання людей із добротою Бога. Ця проблема залишиться з ним на довгі роки й загостриться знову після смерті дружини Джой Девідман. Люїс добре розумів, що атеїзм, у який він занурився, був насамперед бунтом проти карикатурного "шкільного богослов'я", яке він успадкував із дитячого досвіду. Це був протест не проти Христа, а проти Бога, якого йому змалювали як безжального вівісектора[19].

[17] Lewis, *Surprised by Joy,* 11-12.
[18] Там само, 118.
[19] Lewis, *A Grief Observed*, 13-14.

Nequaquam nobis divinitus esse paratam Naturam rerum; tanta stat praedita culpa[20]

Поки К. С. Люїс навчався у Великого Причепи, Європа занурювалася в Першу світову війну. Молоді люди, виховані на романтизованих імперських ідеалах, вирушали на фронт, не усвідомлюючи реальності безглуздої масової загибелі. Нові види зброї швидко перетворили війну на виснажливе протистояння артилерії та піхоти, де гинули насамперед юнаки. Повідомлення про загиблих почали надходити і в середовище, добре знайоме Люїсу. Його брат Ворні проходив військову підготовку в Сандхерсті[21].

Дедалі виразнішим ставав намір вісімнадцятирічного Люїса продовжити освіту в Оксфорді й обрати літературу своєю професією. Під впливом наставника він узявся за власне письмо, прагнучи вправлятися не лише в поезії. Вирішальним для нього став, на перший погляд, буденний випадок у невеликій книжковій крамниці на станції Ґрейт-Букема (англ. Great Bookham). Там він натрапив на *Фантасти* (англ. Phantastes) Джорджа МакДональда – книжку, яка стала поворотним моментом у його внутрішній історії. Знайомство з цим твором докорінно вплинуло на його уяву й естетичне чуття: "Тієї ночі моя уява була, у певному сенсі, охрещена, а решті мене, як не дивно, знадобилося більше часу. Я не мав ані найменшого уявлення про те, на що підписався, купивши *Фантасти*"[22]. У подальші роки Люїс прочитав весь доробок Макдональда, який став одним із головних джерел натхненням як і для нього, так і для Дж. Толкіна[23].

[20] "Якби Бог створив світ, це не був би світ, настільки крихкий і недосконалий, як ми бачимо". Див. Lucretius, De Rerum Natura, trans. W. H. D. Rouse, *Loeb Classical Library* 181 (Cambridge, MA: Harvard University Press 1966), 353 (V. 198-199). Люїс часто наводив цей вислів як один із найпереконливіших аргументів на користь атеїзму.
[21] Gresham, *Jack's Life: The Life Story of C. S. Lewis,* 27-29.
[22] Lewis, *Surprised by Joy*, 125.
[23] Див. *Tolkien on fairy-stories* (London: HarperCollinsPublishers 2014), 207, 217, 242-246.